

Gouddelvers van de eenzaamheid

*I wanna live, I wanna give
I've been a miner for a heart of gold*
Neil Young

Wie zou er meer uit de tijd zijn dan de kluzenaar? Het type lijkt een anachronisme in optima forma, zoiets als de lantarenopsteker of de melkboer van destijds. In een wereld waar privacy een achterhaald begrip dreigt te worden, waar we alles delen bovendien, is je terugtrekken uit de wereld wel het laatste dat je zou moeten willen, los van het feit dat het niet eens meer kan. Dat lijkt mij op dit moment de stand van zaken in de beeldvorming rond heremieten, kluzenaars en ander 'afzonderlingen'. Welke vormen deze ontwikkeling naar een nieuwe 'web based' gemeenschapzin kan aannemen, heeft Dave Eggers beklemmend beschreven in *De Cirkel* (2013), een recente roman over een softwareorganisatie, het midden houdend tussen Google en Facebook, die het dagelijkse leven steeds meer in haar greep krijgt. De verradelijk idealistische geest waarin het 'delen' gepropageerd wordt, het 'liken' en het 'raten', en die een compromisloze hang naar transparantie legitimeert, maakt het intieme persoonlijk leven onmogelijk. *Secrets are lies* en *Privacy is theft* zegt de hoofdpersoon van het verhaal. Voor zijn roman heeft Eggers niet meer hoeven doen dan een paar tendenzen uit de big data-cultuur door te trekken. Zoals gezegd, de extrapolaties zijn beangstigend, maar ook zonder deze roman zouden we kunnen weten welke kant het op kan gaan. In de discussie over privacy is het 'niets te verbergen'-argument in het publieke debat maar wat vaak gehoord; de suggestie is overduidelijk: wie privacy wenst is verdacht.

En precies hier zou ik de kluzenaar ten tonele willen voeren. Zo'n hopeloos ouderwets, volledig analoge en solitaire verschijning. Hij heeft helaas weinig glans meer. Dat is nog wel eens anders geweest, maar over die tijden – het begin van het christendom – zijn al boekenkastenvol geschreven. In onze voorstelling is de hedendaagse kluzenaar vaak een boze oude man, of een uitbehandelde psychiatrische patiënt. Mannen zijn het vrijwel altijd, want vrouwen blijven, op een enkele uitzondering na, toch te sociale wezens om zich helemaal af te sluiten. Wie herinnert zich niet de beelden van Ted Kaczynski (1942), bijgenaamd The Unabomber -- een ongewassen, verwilderde man met handboeien om -, toen hij in de jaren negentig uit zijn kluzenaarshut in Montana werd weggevoerd? Hij is misschien wel de bekendste van allen en staat meteen model voor de mislukking die er achter het solitaire leven van de hedendaagse rebellen van de stilte schuil zou gaan. Toch is dat een vergissing.

Ted Kaczynski was misschien wel boos, maar geen oude man. Hij was pas een eindje in de dertig toen hij zich terugtrok in de bossen van Montana om daar zijn duivelse plannen tegen Washington te smeden. En Christopher MacCandless (1968-1992), de jongen naar wiens leven Sean Penn de film *Into the Wild* (2007) maakte, was slechts 22 jaar toen hij besloot de wildernis van Alaska op te zoeken. Een knappe jongen bovendien. Henry David Thoreau (1817-1862) moest nog zijn 28-ste verjaardag vieren toen hij begon te bouwen aan de hut bij Walden Pond. Kierkegaard (1813-1855) was ook maar even in de dertig toen hij zich voorgoed van de Kopenhaagse gemeenschap afzonderde. En de eerste kluzenaar uit de geschiedenis van de

christelijke kerk, de heilige Paulus van Thebe, was wat wij tegenwoordig een puber zouden noemen. En voor alle vijf gold dat er niets aan hun verstand mankeerde. Ons beeld van de kluizenaar klopt niet. Zou daar een reden voor zijn? Blijkbaar zien we hem, zeker tegenwoordig, graag als een ongevaarlijke dwaas, en als hij wel gevaarlijk is, zoals in het geval van Kaczynski, dan is hij, zo menen we te weten, krankzinnig. Want wie maakt zichzelf nu wijs dat hij in zijn eentje de wereld kan veranderen? Maar ook dat laatste heeft voor Kaczynski, die de doodstraf ontliiep omdat zijn advocaten aannemelijk wisten te maken dat de man gek was, vermoedelijk helemaal niet gegolden, zoals verschillende forensische psychologen beweren. Hoe vertekend het beeld is van de kluizenaar merkte ik vorig jaar. Toen ik op een symposium dat de veelzeggende titel 'Capitalism Catch 22' droeg, een verhaal hield over het politieke belang van de heremiet, onder wie Thoreau en Kaczynski. In het debat na afloop bleek al gauw dat men liever wat meewarig deed over deze eenlingen die men als bokkige dagdromers zag, zonder invloed, liever dan hun politieke betekenis te willen begrijpen. Hooguit wekt hij wat irratie, van zijn revolutionair élan wilde al niemand iets weten. En ook dat is een groot misverstand, want hoewel kluizenaars een teruggetrokken leven leiden, is de invloed van sommigen van hen toch buitengewoon groot geweest.

Stilte en opstand

Er is een verband tussen stilte en rebellie dat mij steeds meer is gaan fascineren. In de eerste plaats is er de band van de taal. Hoewel al hun verhalen, fictief of feitelijk, gemaakt zijn van taal, staan we er nauwelijks bij stil dat de opstandige kluizenaars de gemeenschap wel degelijk kunnen bereiken. Onder hen zijn schrijvers en filosofen geweest die de wereld hun getuigenissen hebben nagelaten. Andere grote schrijvers, als Michel Houellebecq (tot voor kort althans) en J. Salinger, kun je weliswaar niet rechtstreeks tot de kluizenaars rekenen, maar hun werk is wel de vrucht van lange afzondering en stilte. De verhalen van authentieke kluizenaars als Thoreau of Kierkegaard gaan paradoxaal genoeg over hun afkeer van de gemeenschap, over hun afzondering daarvan, maar hebben ten slotte bij diezelfde gemeenschap gehoor gevonden. Hun afzondering is nooit totaal geweest omdat de taal hen altijd is blijven vergezellen.

In de tweede plaats onderschatten we wat de invloed van hun verhalen in sommige gevallen kan zijn. We zien de kluizenaar misschien als de eenzame gek, maar hij maakt ook onrust in ons los. Zoals de keurige burgerman het kan voelen kriebelen als hij 's avonds in de hoerenbuurt terecht komt, zo kan de kluizenaar de aangepaste mens even het gevoel geven dat hij in alle drukte en vertier van zijn bestaan de essentie ervan misloopt. In zekere zin zijn wij sinds de industriële revolutie, toen verstedelijking en mechanisering van de arbeid de individualisering van de samenleving in een versnelde ontwikkeling bracht, allemaal steeds meer eenlingen geworden. We gaan wel naar verjaardagen van familieleden en bezoeken netwerkbijeenkomsten, maar *deep down* weten we dat we het daar niet van hebben moeten als het er op aan komt. De zingeving van het individuele leven is steeds urgenter geworden. En als de kluizenaar ons een blik gunt in zijn existentële laboratorium willen we toch graag weten hoe het daar aan toe gaat.

Hoe groot de invloed van beroemde negentiende-eeuwse kluizenaars als Henry David Thoreau en Friedrich Nietzsche is geweest, is niet objectief meetbaar. Maar dat die er is valt niet te ontkennen. Nietzsche's mystieke leer van de Eeuwige terugkeer van het gelijke, een ontdekking die hij deed in de de Alpen bij Sils-Maria, heeft vele schrijvers en dichters geïnspireerd. Het is bovendien een leer die in een aantal opzichten raakt aan het boeddhisme. *Aldus sprak Zarathoestra* is onlangs weer in een nieuwe vertaling verschenen. Het is Nietzsche's meest gelezen boek, dat in elke nieuwe generatie weer lezers vindt. Groot is ook de invloed van Thoreau. Zijn natuurmystiek, en daarmee die van de hele Noord-Amerikaanse transcendentalistische beweging, met grote invloedrijke dichters en schrijvers als Emily Dickinson, Ralph Waldo Emerson en Walt Whitman, heeft nog steeds politieke dimensies. *Walden* zat in de rugzak van Christopher MacCandless. De oude schoolbus waarin hij bivakkeerde middenin de Alaskaanse wildernis, een stukje zuidwestelijk van Fairbanks, ligt nu op

een pelgrimageroute; jonge mensen ondernemen de tocht omdat ze denken dat deze hen dichterbij zichzelf zal brengen. Wat dat laatste dan ook moge betekenen, het verlangen naar authenticiteit en wildernis is onmiskenbaar een sterke drijfveer voor hen. De demonstratieve manier waarop MacCandless (in de film) zijn spaargeld verbrandt en de extatische momenten van geluk die hij in de wildernis ervaart, zijn in feite een directe vertaling van de geest van Thoreau. Die had weliswaar geen rooie cent, laat staan een dollar om te verbranden, maar in *Walden* zijn wel vele passages te vinden waarin haarfijn wordt uitgelegd dat materieel bezit de mens onvrij maakt en ongelukkig. Bezit houdt de mens bij zijn ware bestemming weg, en Thoreau's strategie in *Walden* is er dan ook op gericht de afhankelijkheid van goederen en diensten tot een minimum terug te brengen. Hij wil zo autonoom mogelijk leven. Dat streven heeft op Christopher diepe indruk gemaakt, en via hem op leeftijdgenoten van zijn verwende, met luxe volgepropte generatie uit de jaren negentig van de vorige eeuw. Beroemd is de scene geworden waarin Christopher zijn ouders uitlegt dat hij echt geen cadillac wenst voor het behalen van zijn eindexamen; heel pijnlijk ook omdat de goedbedoelende ouders hun eigenzinnige zoon niet begrijpen en niet in staat zijn hun affectie op een andere manier tot uitdrukking te brengen.

Een tweede voorbeeld is het vorige jaar (2013) verschenen *Walden on Wheels*, van de jonge Amerikaanse letterenstudent Ken Ilgunas. Ilgunas beschrijft hoe hij aan de wurggreep van zijn studieschuld probeert te ontkomen door in een busje te gaan wonen, illegaal uiteraard, en het recept Thoreau toe te passen in de jaren tien van de eenentwintigste eeuw. De ontmoeting met de natuur heeft voor hem bovendien een bevrijdende werking. Zijn boek werd in Amerika een bestseller en Ilgunas mocht de boodschap van Thoreau in vele radio- en televisieprogramma's komen verkondigen. Bevrijd u van de ketenen der consumptie, leef sober en word gelukkig! De Franse reisboekenauteur Sylvain Tesson deed iets vergelijkbaars toen hij zich dit keer niet op reis begaf, maar zich een half jaar lang terug trok in de eenzaamheid van de Siberische taiga, waar hij de mooiste maanden van zijn leven meemaakte als we afgaan op het boek dat van dat verblijf het resultaat is geworden: *Zes maanden in de Siberische wouden*. Tesson ontdekt dat de overweldigende aanwezigheid van de natuur hem in staat stelt afstand te nemen van alles wat hem tot nu toe in beslag had genomen.

Het existentiële goud

Kluzenaars kunnen we beschouwen als een bijzonder soort goudzoekers; het zijn excentrieke individuen die buiten de samenleving treden en op zoek gaan naar spirituele schatten. Dat geldt zeker niet voor allen; sommigen van hen wenden zich af uit louter bozigheid, en niet meer dan dat, anderen, zoals de woestijnvaders in de derde en vierde eeuw na Christus zoeken een one-way ticket naar de hemel, maar voor Kierkegaard, Thoreau, Nietzsche en zelfs voor de Unabomber geldt dat ze het geheim van de existentie op het spoor willen komen. Hun dagboeken, gedichten en traktaten vertellen over de vondsten die zij doen, ook *of* ze wel iets vinden. Zoveel staat vast dat zij goudzoekers zijn buiten het economisch systeem, hun goud vertegenwoordigt een intrinsieke waarde, zoals Zarathoestra het zegt in Nietzsche's grote boek over dit goud: 'Steeds schenkt het zichzelf.' Goud is, al sinds de alchemisten, het symbool voor de glans van het leven, het is waarom we het leven zelf zouden moeten willen in plaats van met ons leven iets te willen. In de taal van deze tijd zou je kunnen zeggen, dit existentiële goud is geen geldbelegging maar de *zingeving* van ons leven.

En onder dat cursieve woordje verbergt zich dan meteen de valkuil waarin zingeving tegenwoordig een tamelijk lege term is geworden. Sinds God dood is zijn de filosofen ons komen vertellen dat we zelf zin moeten geven aan ons bestaan. Dat 'geven' nu blijkt nogal gecompliceerd. Zingeving is niet zoiets als je raamkozijn een likje verf geven. De clou is nu juist dat voor ons gevoel de zin van buiten moet komen, anders blijft het surrogaat. Immers: hoe kan ik mijn leven zin geven als ik dat leven zelf ben? Er zit dus een passief, ontvangend aspect aan de zingeving dat door het humanisme en de filosofie van de levenskunst niet voldoende wordt gezien. Je kunt wél zeggen: mijn kinderen zijn de zin van mijn leven want dan gaat het over een

reeds aanwezig, feitelijk gevoel. Op het moment dat je zegt: voortaan maak ik mijn kinderen tot de zin van mijn leven sluipt er een doe-het-zelf element in dat de hele zingeving tot een vorm van zelfbedrog kan maken. De glans van het goud moet ons al aangesproken hebben voordat wij zelf aan het poetsen en wrijven slaan. En hier kunnen we iets leren van kluzenaars, van het solitaire offline bestaan dat sinds Diogenes en de filosofen van de Stoa westerse geesten heeft aangesproken..

Eenlingen die de samenleving de rug toe keren doen dat soms omdat ze willen weten wat er overblijft als het normale, dagelijkse leven in een gemeenschap er niet meer is. Ze gaan op zoek naar de waarde van het zijn, nadat ze tot de ontdekking zijn gekomen dat die waarde niet te vinden is in de massaliteit en consumptie. 'Ik wilde het leven diep doorleven en alle merg eruit zuigen (...) ik wilde het leven in een hoek drijven en het terugbrengen tot het geringste wat het vereiste...', schrijft Thoreau. Dit experiment is door Kierkegaard en Nietzsche, elk op hun eigen wijze, ook uitgevoerd, en heeft andere inzichten opgeleverd. Maar zo hemelsbreed verschillen ze ook weer niet. De pot met goud die zij vonden is het besef dat het eenzame individu op de harde, elementaire grondlaag van het leven zichzelf hervindt. Dat zelf is dan niet langer wat anderen in ons zien of zoals wij graag gezien worden, ons sociale zelf, maar het is de bodem daarvan; het is dat wat rust in het grote geheel. In de hindoeïfilosofie worden de termen *atman* (zelf, identiteit) en *brahman* (het al) gebruikt. Atman rust in brahman, en precies die fundamentele ervaring missen we tegenwoordig in een individualisme dat zich tot egoïsme heeft verengd.

Het schrijven

De ervaring van gedragen worden is een puur feitelijke, empirische gewaarwording die niet gebaseerd hoeft te zijn op religieuze, op een geloofsleer berustende aannames, maar een levende ervaring die gevoelsmatig en intuïtief van karakter is. Als zodanig is ze moeilijk tot helemaal niet uit te drukken in woorden - hier ligt het punt waar mystici zich meestal op beroepen: de mystieke ervaring is niet communicabel - maar dat neemt niet weg dat er wel óver gesproken kan worden; de innerlijke ervaring immers is een reëel feit. Voor Thoreau was de ervaring van de natuur dit dragende, voor Nietzsche's Zarathoëstra het rad van het zijn, de eeuwige wederkeer, en bij Kierkegaard de authenticiteit van het lijdende subject dat uiteindelijk zijn grond in God vindt. De confrontatie met de wildernis heeft op sommige heremieten een vergelijkbare aantrekkingskracht, soms letterlijk zoals het leven van Timothy Treadwell (1957-2003) aantoont, de man die veertien zomers in de directe nabijheid van grizzly-beren doorbracht (en ten slotte door een van hen werd verscheurd).

De laatste jaren heb ik doorgebracht in het gezelschap van kluzenaars. Opstandige, de wereld uiteindelijk goedgezinde kluzenaars wel te verstaan, mannen die de stilte hebben ingezet om de wereld in laatste instantie beter te maken. Dat gezelschap was literair – hoe kan het ook anders? – want de kluzenaar is nu eenmaal alleen met zijn eenzaamheid zodat de term gezelschap alleen in overdrachtelijke zin betekenis heeft. Nu wil het geval dat juist de eenzaamheid een levenskrachtige bron is gebleken voor de literatuur, die door haar talige karakter, meer dan enige andere kunstvorm, gebaseerd is op gemeenschap en communicatie. Een privétaal bestaat niet, Ze is zelfs ondenkbaar omdat elk symbool altijd zal blijven verwijzen naar een gemeenschappelijk systeem van afspraken over betekenis. Zo stuitte ik op een van de merkwaardigste paradoxen in mijn leven: het individu kan alleen zichzelf worden door middel van een gemeenschappelijke taal. Want waren het nu juist niet de schrijvende kluzenaars als Nietzsche, Thoreau en Kierkegaard die hun eenzaamheid vorm gaven met dagboeken, essays en poëzie?

Zelfkennis en authenticiteit komen in de taal tot stand, al zijn ze er niet de aanstichter van. De aanstichter is de ervaring dat mijn eigen leven pas zin krijgt als het in het perspectief komt te staan van iets groters. Over de verhouding tot dat perspectief kan de eenling alleen in gesprek gaan met zichzelf dankzij de taal. Tegelijk verbindt de taal de gemeenschap, en vooral latere generaties, met deze kluzenaars. Natuurlijk, dit is ook het 'delen' van gedachten en gevoelens, maar wel in een proces dat vertraagd en vaak pas achteraf plaatsvindt. Het grootste deel van zijn

leven – sommigen hun hele leven – is de schrijvende kluzenaar volledig offline. Schrijven, eenzaamheid en gemeenschap horen bij elkaar, te vrezen valt dat die subtiele en rijke dynamiek danig aan het veranderen is nu schrijven, evenals lezen, steeds meer een vorm van directe online communicatie aan het worden is, en daarmee zelfkennis, identiteit en reflectie verdrongen worden door de onmiddellijkheid van de zelfpresentatie.

Het perspectief van het grotere is een topos in mystiek en religie, maar daarom bij lange nog niet achterhaald. Het beroemdste ontologische godsbewijs uit de geschiedenis van de christelijke kerk, dat van Anselmus, berust op de argumentatie van het ‘grotere’. Anselmus wilde bewijzen dat we noodzakelijk wel moeten aannemen dat er een wezen bestaat dat groter is dan alles wat we kunnen denken. Hoe elegant ook, dit argument is moeilijk meer vol te houden in deze tijd. Maar mystici zijn bescheidener met hun metafysische claims, en tegelijk radicaler: ze brengen naar voren dat zij zich opgenomen voelen in een werkelijkheid die groter is dan die van hun persoonlijke bestaan, waarbij deze werkelijkheid niet per se een hoger wezen hoeft te zijn. De kluzenaars in wier gezelschap ik heb verkeerdd behoren tot deze mystici. Tegelijk geven ze een krachtig politiek signaal af omdat hun afzondering ook protest is. Van Nietzsche tot de Unabomber keren zij zich tegen het materialistisch individualisme. Wat volgt is dat zij het individualisme opnieuw uitvinden door een herbronning ervan. Authenticiteit, autonomie en creativiteit zijn de idealen waarnaar zij proberen te leven. Maar om wat te bereiken?

Uiteindelijk draait alles om twee lichtende kernwaarden, inspiratiebronnen waarvan je zou kunnen zeggen dat die het ‘grotere’ behelzen, dat wat het individuele leven draagt. In eerste instantie lijken het er trouwens meer, althans in mijn speurtocht; de natuur, god, de kunst, de gemeenschap zijn door uiteenlopende denkers als Rousseau, Thoreau, Baudelaire, Nietzsche en Kierkegaard aangewezen als dat wat groter is dan mijzelf en de zin van mijn leven uitmaakt. In mijn visie blijven uiteindelijk alleen de Natuur en de Gemeenschap over, omdat kunst en religie in wezen over deze zaken, elk op hun eigen wijze, gaan in plaats van het zelf te zijn. Religie en kunst zijn de domeinen van de cultuur waar goed en kwaad, schoonheid en de schepping indringend aan het licht komen. Ze kunnen de immateriële glans van de werkelijkheid en onze plaats daarin doen oplichten, maar ze zijn niet deze werkelijkheid zelf. Vandaar dat ik het erop hou dat er uiteindelijk twee kernwaarden zijn die in het solitaire leven er werkelijk toe doen. Ik kan geen andere bedenken: alles draait er uiteindelijk om dat wij op aarde een gemeenschap vormen. Alle andere waarden zijn daarvan afgeleid. Dat is wat je van kluzenaars kunt leren: Dit is waar om het gaat, de rest – of de eerste belastingschijf naar 40 procent moet of op 30 moet blijven, of de economie dient te groeien, het midden- en kleinbedrijf meer ruimte verdient – het is alleen maar van belang als wij het leven op aarde liefhebben. Het is waar, eenvoudiger kan de boodschap niet zijn, maar er zijn soms koppige eenzaten nodig om dat weer te beseffen.